

ANNE APPLEBAUM

S Ú M R A K
D E M O K R A C I E
Z V O D N É L Á K A D L O
A U T O R I T Á R S T V A

PRELOŽIL PETER TKAČENKO
ÚVOD NAPÍŠAL MARTIN M. ŠIMEČKA

Anne Applebaum

Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism

Copyright © 2020 by Anne Applebaum

All rights reserved

Translation © Peter Tkačenko

Design & Layout © Soňa Ševčíková

Slovak edition © 2020 by N Press, s. r. o.

Časti tejto knihy pôvodne vyšli v časopise Atlantic a v novinách Washington Post. Článok *Varovanie z Európy: To najhoršie ešte len príde (A Warning from Europe: The Worst is Yet to Come)*, © 2018 Anne Applebaum) vyšiel v časopise Atlantic, článok *Ludia na čele vidia príležitosť (The People in Charge See an Opportunity)*, © 2020 Anne Applebaum) vyšiel v časopise Atlantic a článok *Chcete si založiť krajne pravicové hnutie? Španielsky Vox vám ukáže, ako na to (Want to Build a Far-Right Movement? Spain's Vox Party Shows How)* © 2019 Anne Applebaum) bol publikovaný v novinách Washington Post.

ISBN 978-80-99925-37-4

KNIŽNÁ
EDÍCIA
DENNÍKA

ANNE APPLEBAUM

S Ú M R A K
D E M O K R A C I E

ZVODNÉ LÁKADLO
AUTORITÁRSTVA

NÁŠ VEK JE VSKUTKU VEKOM
INTELEKTUÁLNEJ ORGANIZÁCIE
POLITICKEJ NENÁVISTI. V MORÁLNYCH
DEJINÁCH ĽUDSTVA TO BUDE JEDEN Z JEHO
HLAVNÝCH VIDITEĽNÝCH ZNAKOV.

JULIEN BENDA, ZRADA VZDELANCOV, 1927

MUSÍME SA ZMIERIŤ SO SKUTOČNOSŤOU,
ŽE TENTO TYP VZBURY PROTI
MODERNITE JE LATENTNOU SÚČASŤOU
ZÁPADNEJ SPOLOČNOSTI... JEJ ZMÄTENÝ,
FANTASTICKÝ PROGRAM, JEJ IRACIONÁLNA
A NEPOLITICKÁ RÉTORIKA STELESŇUJÚ
ROVNAKO AUTENTICKÉ AMBÍCIE...
AKO JE TO V PRÍPADE INÝCH A ZNÁMEJŠÍCH
REFORMNÝCH HNUŤÍ.

FRITZ STERN, POLITIKA KULTÚRNEHO ZMARU, 1961

OBSAH

ÚVOD	11
I. NOVOROČNÝ VEČIEROK	17
II. AKO VÍŤAZIA DEMAGÓGOVIA	35
III. BUDÚCNOSŤ NOSTALGIE	63
IV. KASKÁDY KLAMSTIEV	105
V. PRÉRIA V PLAMENŇOCH	137
VI. DEJINY SA NESKONČILI	163
POĎAKOVANIE	179
POZNÁMKY	181

ÚVOD

Priateľov a priateľky si vyberáme preto, aby sme s nimi mohli tvoriť naše vlastné jedinečné spoločenstvo ľudí blízkyh názormi, záujmami či niekedy len miestom výskytu. Americká historička a novinárka Anne Applebaum si v deväťdesiatych rokoch vytvorila takéto spoločenstvo z intelektuálov a politikov z mnohých krajín, od Ameriky cez Poľsko, Britániu až po Maďarsko. Spájalo ich presvedčenie, že liberálna demokracia je najlepší politický systém v ľudských dejinách.

Toto spoločenstvo sa postupne rozpadávalo, lebo viacerí Applebaumovej priatelia a priateľky začali obdivovať politikov s autoritárskymi sklonmi a slúžiť ich snahe spláchnúť liberálnu demokraciu revolučnou vlnou konzervativizmu.

Každú stratu priateľstva sprevádza pocit smútku a nostalgie, lebo sa z neho stáva slepá ulička v našich životoch. Ale Applebaum sa rozhodla týmito slepými uličkami vydať, keď si položila si otázku: Čo sa stalo, že sme si pre-

stali rozumieť a v niektorých prípadoch sa z nás stali dokonca nepriatelia?

Novinárska zvedavosť a intelektuálna poctivosť sú skvelými predpokladmi na pochopenie spoločenských zmien aj na porozumenie zdanlivo iracionálnym zvratom v ľudských osudoch.

S touto výbavou Applebaum skúma príčiny, prečo napríklad jej priateľ John O'Sullivan, významný britský novinár, kedysi oddaný demokracii a spolupráci Európy s Amerikou, dnes slúži autoritárskemu maďarskému premiérovi Viktorovi Orbánovi, ktorý je skôr spojencom Ruska než Európy či Ameriky.

Dlho sa jej nedarí s ním hovoriť, ale napokon ho telefonicky zastihne na zaoceánskej výletnej lodi. Rozhovor je ilustráciou všetkých pokusov o racionálne argumenty, ktoré narážajú na múr iracionálneho odporu. Skončí sa nahnevanou výčitkou O'Sullivana Applebaumovej, že nie on sa zmenil, ale ona, lebo sa stala súčasťou „liberálnej, súdnej, byrokratickej medzinárodnej elity“. Autorka priznáva, že aj ona sa nahnevala.

Kniha je plná podobných príbehov premeny, akou prešiel O'Sullivan, niektorí jej bývalí priatelia či priateľky sa s Applebaumovou dokonca odmietli rozprávať. Niekdajšie spoločenstvo prerástlo múrmi nepriateľstva a je ilustráciou rozpadu spoločenstva Západu, ktorý odvodzoval svoju podstatu od liberálnej demokracie, keď bolo prirodzené, že ľudia majú rôzne názory. Dnes však, ako píše autorka, „majú rôzne fakty“.

Keď Applebaum skúma príčiny – vnútorné aj vonkajšie –, prečo ľudia začínajú odmietat demokraciu a priťahuje ich autoritatívny režim, okrem cynizmu, túžby po moci, sláve, vplyve či peniazoch vidí aj hlbší motív: túžbu po návrate do

minulosti. Je to nostalgia po zdanlivo jednoduchom niekdajšom svete, ktorý sme vymenili za zložitú súčasnosť liberálnej demokracie.

Applebaum tejto „reštauračnej nostalgii“ rozumie, hoci s ňou nesúhlasí a elegantne ju usvedčuje z iracionality. Ale prinajmenšom v prípade britského či amerického konzervatívca sa dá pochopiť, že túži po návrate Británie do 19. storočia alebo do povojnovej Ameriky, do čias ich svetovej slávy a pevných spoločenských pravidiel. Dokonca aj nostalgia radikálnych konzervatívnych prúdov v Poľsku a v Maďarsku sa môže oprieť o minulosť, hoci skarikovanú.

Slovenský čitateľ by si však pri čítaní Applebaumovej knihy mal položiť otázku, aká je to nostalgia, čo vedie slovenských radikálnych konzervatívcov (o fašistoch nehovoriac) k túžbe po revolúcii, ktorá má Slovensko zbaviť liberálnej demokracie a vrátiť ho do starých dobrých čias. Do ktorej minulosti ho chcú vrátiť? Je ich totiž viacero a žiadna nie je vábivá.

Ďalšie otázky týkajúce sa Slovenska vyvoláva Applebaumovej schopnosť prenikavej analýzy, ktorá pomenúva aj zlyhania liberálnej demokracie. Tie využívajú autoritárski politici, ktorých máme aj u nás až príliš veľa. Tí však, aby mohli uspieť, potrebujú svojich vlastných demagógov, „potrebujú príslušníkov intelektuálnej a vzdelanej elity“, ktorých Applebaum nazýva „klerikmi“. Medzi nich patria všetci bývalí priatelia Applebaumovej, s ktorými sa rozišla.

Vytvoriť takú intelektuálnu elitu sa na Slovensku autoritárskym politikom, ako bol Vladimír Mečiar či Robert Fico, nikdy nepodarilo. Aj preto, lebo pohrdali ideológiou a vo voľbách víťazili prostoduchou manipuláciou voličov.

Odvtedy sa však sformovala nová generácia politikov, ktorí berú ideológiu veľmi vážne a svoje radikálne konzervatív-

ne idey sa snažia autoritatívne presadiť na úkor liberálnej demokracie. Otázka je, či majú za sebou aj dostatočný počet „príslušníkov intelektuálnej a vzdelanej elity“, dostatok klerikov.

Názov Applebaumovej knihy „Súmrak demokracie“ je varovný, ale presný, lebo odráža „krehkosť dneška“. Vďaka autorkinej výnimočnej schopnosti spojiť ľudské príbehy do jednej veľkej drámy, akou je osud demokracie, je však čitateľ odmenený vzrušujúcim čítaním a v závere aj nádejou.

Martin M. Šimečka

X

I.

NOVOROČNÝ VEČIEROK

Organizovali sme večierok 31. decembra 1999. Končilo sa staré tisícročie, začínalo sa nové a ľudia mali veľkú chuť oslavovať, ideálne na nejakom exotickom mieste. Naš večierok toto kritérium spĺňal. Konal sa v malom kaštieli v dedinke Chobielin na severozápade Poľska. Kaštieľ kúpil môj manžel s rodičmi za cenu tehál pred desiatimi rokmi, keď to bola plesnivá, neobývateľná ruina, ktorú nikto neopravoval od roku 1945, keď z nej predchádzajúci obyvatelia utiekli pred Červenou armádou. Dom, respektíve väčšinu z neho sa nám podarilo zrekonštruovať, aj keď to išlo veľmi pomaly. V roku 1999 ešte nebol celkom hotový, ale mal novú strechu a k tomu veľký, čerstvo vymaľovaný a úplne nezariadený salón, ktorý bol na večierok ideálny.

Hostia boli rozmanití: moji priatelia z novinárskej brandže z Londýna a Moskvy, zopár nižšie postavených diplomatov z Varšavy, dvaja priatelia, ktorí za nami prileteli z New Yorku.

Väčšinou to však boli Poliaci, naši priatelia a kolegovia môjho manžela Radka Sikorského, ktorý vtedy pôsobil ako námestník ministra zahraničných vecí v stredopravej poľskej vláde. Boli tam Radkovi miestni priatelia, viacerí bývalí spolužiaci a veľká skupina bratrancov a sesterníc. Prišla aj hŕstka mladých poľských novinárov, hoci nikto z nich vtedy nebol zvlášť slávny, niekoľko úradníkov a jeden či dvaja veľmi nízko postavení členovia vlády. Väčšinu z nás by ste vo všeobecnosti mohli zahrnúť do širokej kategórie, ktorú Poliaci označujú za pravicu – medzi konzervatívcov a antikomunistov. V tom historickom okamihu by ste však väčšinu z nás mohli označiť aj za liberálov v zmysle zástancov voľného trhu, klasických liberálov, azda thatcheristov. Aj tí ekonomicky menej vyhranení verili v demokraciu, právny štát, systém brzd a protiváh, v Poľsko, ktoré patrí do NATO a je na ceste do Európskej únie, v Poľsko, ktoré je integrálnou súčasťou modernej Európy. Tieto vlastnosti v deväťdesiatych rokoch znamenali, že „ste pravičiar“.

Ako to už na večierkoch býva, aj tento bol trochu chaotický. V deväťdesiatych rokoch by ste na poľskom vidieku márne hľadali cateringové služby, takže sme so svokrou pripravili kotly duseného hovädzieho a pečenú repu. Neboli tam ani hotely, takže stovku našich hostí u seba prichýlili miestni poľnohospodári, prípadne naši priatelia v neďalekom meste. Viedla som si zoznam, kto bude u koho spať, ale zopár hostí aj tak prespalo na dlážke v pivnici. Neskoro v noci sme odpálili ohňostroj – lacné výrobky z Číny, ktoré sa neďávno stali široko dostupné a pravdepodobne boli extrémne nebezpečné.

Jediný kultúrny rozkol večera mala na svedomí hudba na kazetách z čias dávno pred vznikom Spotify: hudba, ktorú na vysokej škole počúvali moji americkí priatelia, bola iná ako tá, ktorú na vysokej počúvali Poliaci, takže nebolo jednoduché

roztancovať všetkých naraz. V istom okamihu som vyšla na poschodie a zistila som, že Boris Jelcin rezignoval. Napísala som krátky článok pre britské noviny a potom som sa vrátila na prízemie po ďalší pohár vína. Okolo tretej nadržanom jedna z rozkokošených Poliek vytiahla z kabelky pištoľ a z čírej roztopaše niekoľkokrát vystrelila slepými nábojmi do vzduchu.

Bol to ten typ večierka. Trval celú noc, na druhý deň po obede pokračoval „brunchom“ a bol presýtený optimizmom, ktorý si z tých čias pamätám. Opravili sme svoj zrútený dom. Naši priatelia prebudovávali svoju krajinu. Osobitne zreteľne si vybavujem prechádzku snehom – azda deň pred večierkom alebo deň po ňom – s bilingválnou skupinou. Hovorili sme jeden cez druhého, angličtina sa miešala s poľštinou a ozývala sa brezovým lesom. Vo chvíli, keď bolo Poľsko na prahu spojenia sa so Západom, sme mali pocit, že sme všetci jeden tím. Mali sme rovnaký názor na demokraciu, na cestu k prosperite a na to, čo sa deje.

Tá chvíľa sa pominula. Po dvoch desaťročiach by som dnes prekročila ulicu, len aby som sa vyhla stretnutiu s viacerými ľuďmi z toho novoročného večierka. A oni by dnes nielenže odmietli prekročiť prah môjho domu, ale hanbili by sa priznať, že sa v ňom niekedy objavili. Dnes by sa popravde polovica ľudí z toho večierka nerozprávala s druhou polovicou. Tento rozkol je politický, nie osobný. Poľsko je dnes jednou z najpolarizovanejších spoločností v Európe a nachádzame sa na opačných stranách hlbokej priepasti, ktorá delí nielen bývalú poľskú pravicu, ale aj bývalú maďarskú, španielsku, francúzsku či taliansku pravicu a s istými rozdielmi aj britskú a americkú pravicu.

Niektorí z mojich hostí – spolu so mnou a s mojím manželom – zostali verní podpore proeurópskej pravice, ktorá